

Karen Elkjær

Verneverdier på kirkegården

Et eksempelstudium av Lademoen kirkegård

Bacheloroppgave i Kulturminneforvaltning

Veileder: Jon Olav Hove

Mai 2019

Karen Elkjær

Verneverdier på kirkegården

Et eksempelstudium av Lademoen kirkegård

Bacheloroppgave i Kulturminneforvaltning

Veileder: Jon Olav Hove

Mai 2019

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Det humanistiske fakultet

Institutt for historiske studier

NTNU

Kunnskap for en bedre verden

Forord

Jeg vil starte med å si tusen takk til Inger Strand, Torhild Hovdenak og Trygve Jensen fra Kirkelig fellestråd i Trondheim, som har stilt opp til intervju for denne oppgaven.

Jeg vil også benytte anledningen til å takke Kirkelig fellestråd i Trondheim for en fantastisk hospiteringsperiode, både faglig og sosialt. Jeg har lært utrolig mye av dere som jeg tar med meg videre i studiene og arbeidslivet. I den forbindelse vil jeg rette en ekstra takk til Nils Jørgen Brå, som sørget for et variert og spennende opplegg for meg i hospiteringsperioden. Til alle dere andre, så sier jeg tusen takk for fine og innholdsrike befaringer, seriøse og mindre seriøse diskusjoner på pauserommet og for at dere tok meg så godt imot. Jeg har satt stor pris på det!

Takk til veileder Jon Olav Hove, og til Stefan Kaliski for gode diskusjoner og korrekturlesing.

Innholdsfortegnelse

Forord	1
1. Innledning	3
1.1. Hospitering og problemstilling	3
1.2. Metode, kilder og struktur	4
1.3. Begrepsavklaringer	6
1.4. Gravferdsloven og gravferdsforskriften	7
1.5. Hjemmelsgrunnlag for vern.....	8
2. Verneverdiene på kirkegården og autentisitetetsbegrepet	9
3. Historisk utvikling av område, gravminner og praksiser	14
4. Verneverdier på Lademoen – område, gravminner, praksiser	18
4.1. Kirkegården som område	18
4.2. Gravminner	24
4.3. Praksiser knyttet til kirkegården	27
5. Kartlegging og verneplan	29
6. Konklusjon	31
Litteratur	33
Vedlegg	36

1. Innledning

1.1. Hospitering og problemstilling

I januar og februar 2019 hospiterte jeg hos administrasjonen for Kirkelig Fellestråd i Trondheim (KFiT). Kirkelig Fellestråd er et fellesorgan i kommuner som består av mer enn ett sogn,¹ og har ansvar for å ivareta administrative og økonomiske oppgaver på vegne av sognene. Dette innebærer ansvaret for kirkelig virksomhet, bygging, drift og vedlikehold av kirker, samt drift og forvaltning av kirkegårder.² I løpet av perioden hos KFiT fikk jeg mulighet til å sette meg inn i ulike deler av deres ansvarsområder, blant annet drift og forvaltning av gravplassene. Sammen med landskapsarkitekt Torhild Hovdenak dro jeg på befaring på åtte av Trondheims gravplasser. Trondheim har i dag 15 kirkegårder, og det arbeides stadig med utvidelser og nye anlegg. Utvidelsen på Havstein kirkegård har fått kommunens byggeskikkpris, og Kirkelig fellestråd i Trondheim legger ned mye ressurser i å utarbeide helhetlige og stedstilpassede anlegg som er verdig den rollen en kirkegård skal ha.

Mange av kirkegårdene vi var innom er eldre kirkegårder, etablert på slutten av 1800-tallet og tidlig på 1900-tallet. Dette gjelder blant annet for Tilfredshet, Moholt og Lademoen. Disse kirkegårdene har økt i omfang gjennom stadige utvidelser, og gamle og nye gravminner står om hverandre. De eldre kirkegårdene vekket min nysgjerrighet, og jeg ble interessert i å finne ut om det fantes noen plan eller praksis for vern av kulturminneverdier på kirkegårdene. Det jeg fikk vite er at det gjennom mange år har vært planer om å utarbeide en verneplan for kirkegårdene i Trondheim, men at man ikke har klart å komme ordentlig i gang med arbeidet. Problemet er at det er opp til hver enkelt kirkegårdsleder å finne ut av hva som skal tas vare på og eventuelt hvordan. Vernet blir i beste fall vilkårlig og i verste fall ikke-eksisterende. Dette var et tema som etter hvert utmerket seg og ble utgangspunktet for min bacheloroppgave. Min problemstilling er som følger:

Hvilke verneverdier finnes på Lademoen kirkegård, og hvordan kan disse i størst mulig grad bevares ved videre bruk av kirkegården?

---

¹ Kirkeloven, §5, 1996.

² Ibid, §14.

Lademoen kirkegård kan betraktes som et kulturmiljø – et område hvor kulturminner inngår som del av en større sammenheng.³ Tre kategorier utgjør helheten på kirkegården. Den består av et *område*, altså kirkegården som hageanlegg, med alt det innebærer av trær, beplantning og veistrukturer. Den andre kategorien er *gravminnene*, og den tredje er *praksiser* knyttet til kirkegården. Det at pårørende kommer til graven og steller den eller tenner lys til jul er eksempler på praksiser som manifesterer seg i noe konkret og fysisk, og blir en viktig del av kirkegården. Gjennom hele oppgaven vil disse tre begrepene være utgangspunkt for drøfting av kulturminneverdier på kirkegården.

1.2. Metode, kilder og struktur

For å svare best mulig på problemstillingen min, var det klart fra start at jeg måtte snakke med fagpersoner som har erfaring med kirkegårdsarbeid. Jeg har derfor gjennomført tre intervjuer med ansatte i Kirkelig fellestråd i Trondheim. Trygve Jensen er leder for gravplassforvaltningen i KFiT, Torhild Hovdenak er landskapsarkitekt som har jobbet svært mye med utvidelsene av gravplasser i Trondheim, og Inger Strand er kirkegårdsleder på Lademoen kirkegård. Alle tre var villige til å stille opp. De tre intervjupersonene har mye kunnskap om kirkegårdene i Trondheim, men med forskjellig innfallsvinkel og faglig bakgrunn. Jeg valgte ut intervjupersonene etter hospiteringsperioden, og hadde derfor en viss kjennskap til deres ståsted og kunnskap fra før. Fordelen ved dette var at jeg kunne velge ut personer som jeg visste har kunnskap om fagfeltet og derfor kunne gi meg nyttig informasjon til oppgaven. Ulempen ved dette kan derimot være at jeg har valgt ut intervjupersoner som jeg visste kunne svare på mine spørsmål, og at jeg derfor har lett etter de svarene jeg har trengt. For å unngå dette har jeg vært bevisst på å ikke stille ledende spørsmål til intervjupersonene. En annen utfordring er at jeg i løpet av hospiteringsperioden har blitt kjent med intervjupersonene og at det kan ha påvirket meg. Det kan være mer utfordrende å være kritisk når vi tidligere har diskutert tilsvarende problemstillinger og jeg i tillegg har fått innblikk i virksomheten gjennom hospiteringsperioden. Mitt utgangspunkt for hvordan jeg har forholdt meg til informasjonen kan ha blitt påvirket av dette. På samme måte kan intervjupersonene også ha blitt påvirket av min hospitering, og at de forsøkte å svare det jeg «ønsket å høre». Jeg opplevde derimot ikke at det var tilfellet. Jeg fikk forholdsvis ærlige svar både med tanke på deres egen virksomhet og deres tanker knyttet til vern av kirkegårder. Jeg har også vært bevisst på mine egne tolkninger og drøfting.

---

³ Riksantikvaren, «Kulturmiljø», 03.05.2019.

For å sørge for et godt, faglig grunnlag for drøftingen har jeg tatt for meg et bredt spekter av kilder. Gravferdsloven og gravferdsforskriften har vært viktig for å drøfte det juridiske rammeverket for både bruk og vern av kirkegårder. Videre har Riksantikvarens arbeid med kulturminneverdier vært viktig. Tidligere Kirkegårdsrådgiver Helge Klingenberg har publisert flere bøker om kirkegården som kulturminne, og disse har vært svært nyttige. I 2018 ga fagbladet Gravplassen ut en veileder til verneplan for gravplass, som tar for seg det praktiske arbeidet med det å utarbeide en verneplan. Denne er godkjent av Riksantikvaren og har vært svært nyttig. Det har vært vanskelig å finne gode kilder for arbeidet med Lademoen kirkegård. I det lille utvalget av litteratur som omhandler Lademoen bydel, eller Østbyen, er det lite fokus på kirkegårdens historie. Et bildesøk i Gunnerusbibliotekets spesialsamlinger gir glimt av kirkegården fra når andre bygninger eller anlegg i området rundt har blitt dokumentert. Trondheim byarkiv har dokumentasjon over dem som opp gjennom tiden har blitt begravet på kirkegården, men lite annen informasjon om selve kirkegården. Det jeg klarte å oppdrive var to kart over kirkegården, et fra 1934 og et fra 1938, begge i forbindelse med bygging av et nytt kapell. En kilde som har vært nyttig, er heftet *«Østbyen i går og i dag. Grunnkurs i lokalhistorie for Lademoen skole»*. Problemet med denne kilden er at det kommer med opplysninger jeg ikke har hatt mulighet til å kontrollere, da det ikke blir oppgitt kilder i heftet. Heftet ble funnet i Lademoen kirkes arkiv og publisert på nytt i 2000 i regi av Per Øverland. Øverland, som har hatt flere stillinger i tilknytning til utdanningsinstitusjoner i Trondheim, er i dag tilknyttet NTNU og har publisert en rekke bøker og artikler.⁴ Dette har jeg valgt å se som kvalitetssikring av materialet som er publisert i heftet, i tillegg til at jeg har kontrollert årstall og andre fakta der jeg har funnet supplerende kilder.

Jeg har også valgt å bruke befaring på Lademoen kirkegård som metode.

Før min befaring på Lademoen, måtte jeg ta noen valg. Kirkegården er utrolig stor og har flere tusen gravminner. Jeg forholdt meg til gravminnene på den eldste delen av kirkegården, i tillegg til de feltene hvor det lå krigsgraver. Dette var for å gjøre kartleggingen overkommelig innenfor oppgavens omfang og tidsramme. Det innebærer selvfølgelig at det kan være gravminner eller andre elementer jeg ikke har fått oversikt over, og som derfor ikke blir omtalt i oppgaven. Jeg har valgt en kvalitativ kartlegging, jeg har altså ikke telt alle gravminnene innenfor det området jeg tok for meg. Jeg hadde fokus på gravminner fra 1902,

---

⁴ NTNU, «Presentasjon av Per Øverland».

da kirkegården ble anlagt og frem til 1970-tallet. Intensjonen min var å lete etter det representative fra hver periode, og jeg har forsøkt å fange bredden i den grad det har vært mulig. I tillegg var det svært gunstig å velge nettopp denne kirkegården på grunn av gravplassjefen, Inger Strand, som også stilte opp til intervju. Hun er faglig engasjert og har hatt mye å bidra med til oppgaven. Dersom oppgavens omfang hadde vært større hadde det vært ideelt å gjennomføre et intervju med gravplassjef ved eksempelvis Moholt eller Tilfredshet, og i tillegg gjennomføre en befaring, som et komparativt studium. Da omfanget av denne oppgaven er noe begrenset, ble det likevel til at jeg valgte å konsentrere meg om Lademoen. Der er det gjennomført flere tiltak som er relevant å drøfte med tanke på det videre arbeidet med vern.

I oppgaven har jeg redegjort for relevante paragrafer i gravferdsloven og gravferdsforskriften. Deretter har jeg drøftet verneverdier og autentisitetbegrepet og knyttet dette direkte opp mot kirkegårder generelt. For å sette dagens kirkegårder inn i en historisk kontekst har jeg tatt for meg de tre kategoriene område, gravminne og praksis fra middelalderen og frem til i dag. Med utgangspunkt i dette, samt befaring på Lademoen og intervjuer, har jeg drøftet verneverdiene på Lademoen kirkegård i forbindelse med videre bruk. I den sammenheng har jeg diskutert fordelene ved kartlegging av verneverdier og utforming av verneplan.

1.3. Begrepsavklaringer

Fra 1. januar 2012, ble uttrykket *kirkegård* i gravferdsloven endret til *gravplass*. Dette var for å gjøre ordlyden i loven mer åpen og tilpasset ulike livssyn. Disse endringene er også gjort i gravferdsforskriften. Det er likevel slik at navnet på gravplasser ikke er lovregulert. Det innebærer at man har anledning til å benytte begrepet kirkegård på den enkelte gravplass.⁵ Som fellesbetegnelse benytter KFiT begrepet gravplass, mens de enkelte gravplassene omtales som gravlund, urnelund eller kirkegård. For å skille begrepene tydelig fra hverandre, velger jeg å bruke ordet *kirkegård* fremfor den juridiske benevnelsen gravplass. Det er mange ulike begreper og benevnelser som er i bruk, og derfor velger jeg å benytte det historiske begrepet kirkegård. Det er viktig å tydeliggjøre forskjellen på gravsted, gravfelt, minnelund og kirkegården. Dette kan bli uklart i løpet av oppgaven dersom ordet gravplass blir brukt. I den delen hvor jeg redegjør for relevante lover og forskrifter vil det likevel være naturlig å bruke begrepet gravplass fordi dette blir brukt i selve lovverket.

---

⁵ Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet, «Endringer i gravferdsforskriften», 2012.

En *grav* er en samlebetegnelse på alle typer graver, altså kistegrav, urnegrav og grav i anonym og navnet minnelund. *Gravsted* er definisjonen på flere graver festet sammen.⁶

1.4. Gravferdsloven og gravferdsforskriften

Driften og forvaltningen av gravplassene reguleres av Lov om gravplasser, kremasjon og gravferd (gravferdsloven) og Forskrift om gravplasser, kremasjon og gravferd (gravferdsforskriften). Kirkelig fellesråd har ansvar for forvaltning og vedlikehold av gravplassene, og får bevilget midler fra kommunen til arbeidet.⁷ Dersom man gravlegges i sin hjemkommune, har man rett på en fri grav. Dette betyr at den er gratis, og fredet i 20 år etter gravlegging. Når det har gått 20 år, kan den som er ansvarlig for graven, *fester*, betale leie, *festeavgift*, til Kirkelig fellesråd for å beholde graven. Dersom den som gravlegges ikke er bosatt i den aktuelle kommunen, kan det kreves festeavgift fra første år etter gravlegging.⁸ Festeren har rett til å bestemme hvem som kan gravlegges i graven, og han eller hun har mulighet til å sette opp et gravminne. Fester er også pliktig å vedlikeholde gravstedet.⁹ Når festetiden går ut, skal fester gis mulighet til å fjerne gravminnet og annet utstyr fra gravplassen. Dersom dette ikke skjer innen tre måneder etter at festetiden har gått ut, overføres det som står igjen til gravplassen. Gravminner som har kunstnerisk eller kulturhistorisk verdi skal bli stående igjen på gravplassen dersom det er mulig. Hva disse verdiene innebærer er ikke nærmere presisert i loven.¹⁰ I tillegg er graver for utenlandske soldater og krigsfanger, *krigsgraver*, fra første og andre verdenskrig fredet i ubegrenset tid.¹¹ I oppgaven blir det brukt begreper som «gammelt» og «eldre» når jeg omtaler gravminner som kan være aktuelle for vern. Jeg er klar over at dette er upresise beskrivelser, og vil derfor komme med en avklaring. Ved tilfeller av sletting av graver der gravminnet er 60 år eller eldre, skal fylkeskommunen eller sametinget ha mulighet til å uttale seg før det fjernes.¹² Det betyr per i dag alle gravminner fra før 1959, men jeg har valgt å ta for meg gravminner til og med 1970-tallet. Gravminner fra denne perioden er allerede 50 år gamle, og sannsynligvis er en del av dem allerede i ferd med å forsvinne.

---

⁶ Gravplassforeningen, «Spørsmål og svar», udatert.

⁷ Gravferdsloven, §3, 1996.

⁸ Den norske kirke, «Fri grav og feste av grav (gravleie)» 01.04.2014.

⁹ Gravferdsloven, §15.

¹⁰ Ibid, §18.

¹¹ Ibid, §23 a.

¹² Klima- og miljødepartementet, «T-3/2000: Forvaltning av kirke, kirkegård og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø».

1.5. Hjemmelsgrunnlag for vern

Gravferdslovens forskrift §27 gir hjemmel til de Kirkelige fellestrådene å vedta hvorvidt enkeltgraver med gravminner og annet utstyr skal bevares:

Kirkelig fellestråd kan vedta at områder av gravplassen eller enkeltgraver med gravminner og annet utstyr skal bevares. Slikt vedtak kan bl.a. gjøres dersom gravminner på et område av gravplassen eller en grav er av en viss alder, at det representerer en stilhistorie, har et lokalt særpreg i form eller materialbruk, gir uttrykk for en interessant personalhistorie eller er unikt. Gravplassvedtektene skal inneholde egne bestemmelser for de områder eller graver som vedtas bevart.

Paragrafen pålegger ikke Kirkelig fellestråd å vedta vern, men den åpner for en mulighet. Det fremheves at slike vedtak kan tas på grunnlag av alder, stilhistorie, lokalt særpreg, personalhistorie eller andre faktorer som gjør gravminnet eller området av gravplassen unikt.¹³ Denne muligheten understrekes ytterligere i rundskriv T-3/2000 *Forvaltning av kirke, kirkegård og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø*, hvor det presiseres at Kirkelig fellestråd bør vedta verneplan for kirkegårder der det er grunnlag for det.¹⁴ Før KA (Arbeidsgiverorganisasjonen for kirkelige virksomheter) skulle gi sitt innspill til arbeidet med ny kulturminnemelding 1. februar 2018, gjennomførte de en spørreundersøkelse blant gravplassforvaltningene. Her kommer det frem at 14 % av kommunene har en oversikt eller vedtatt verneplan for gravminner med kulturminneverdi. 34 % av kommunene svarte at det er igangsatt arbeid hvor målet er å utarbeide en verneplan. Rundt halvparten av kommunene har verken verneplan eller umiddelbare planer om å utarbeide en slik.¹⁵ På tross av at Kirkelig fellestråd har muligheten til å verne gravplasser og enkeltgraver med hjemmel i gravferdsforskriften §27, er det kun et lite fåtall som har gjennomført dette arbeidet. Det å ta stilling til og bedømme slike verdier, kan være problematisk dersom man ikke har kunnskap om kulturminneverdier. Det vil gjerne være aktuelt å ta kontakt med kulturminnemyndigheter for bistand til arbeidet.¹⁶ Dette er prosesser som krever både tid og ressurser, og som det ikke er sikkert at alle Kirkelige fellestråd makter på egen hånd.

---

¹³ Gravferdsforskriften, § 27, 1996.

¹⁴ Klima- og miljødepartementet, «T-3/2000: Forvaltning av kirke, kirkegård og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø».

¹⁵ KA. «Innspill til arbeid med ny kulturminnemelding».

¹⁶ Gravplassen, «Verneplan for gravplass – Veilede», 8.

2. Verneverdiene på kirkegården og autentisitetetsbegrepet

I *Kulturminner fra nyere tid: Verneverdi og utvelgelseskriterier* fra 1987, utgitt av Riksantikvaren, kommer man frem til at verneverdibegrepet kan deles i 11 underkategorier: identitetsverdi, symbolverdi, historisk kildeverdi, alder, autentisitet, representativitet/sjeldenhet, variasjon/homogenitet, miljøverdi, pedagogisk verdi, skjønnhetsverdi/kunstnerisk verdi og bruksverdi.¹⁷ Punktene er ment å være retningslinjer for vurdering i hvert enkelt tilfelle. Listen viser til en blanding av vitenskapelige, kunnskapsorienterte og opplevelsesorienterte begrunnelser for vern. Kildeverdi og representativitet handler om kunnskap og den verdien kulturminner har for forskning. Identitets- og symbolverdi handler mer om opplevelse. Det presiseres at verdiene ikke er listet opp i prioritert rekkefølge, og at ingen derfor tillegges mer betydning enn andre.¹⁸

Et kulturminne, i dette tilfellet en gravplass, kan ha stor *identitetsverdi* både for enkeltpersoner og for lokalsamfunn. Viktige livshendelser finner sted i kirkene, og kirkegårdene er ofte en viktig del av dette. En av seremoniene som tradisjonelt har funnet sted i kirken er begravelse, og her har åpenbart kirkegården en viktig rolle. Mange steder finnes egne familiegravsteder hvor medlemmer av samme slekt har blitt begravet i generasjoner. Dette kan gi følelsen av kontinuitet og tilhørighet for gjenlevende familiemedlemmer. I tillegg kan de være viktige identitetsskapende elementer i mindre lokalsamfunn, hvor folk er nærmere knyttet til hverandre. Disse følelsene må ses i lys av menneskets historiebevissthet. Mer eller mindre bevisst har alle mennesker en forestilling om at en selv som individ, men også kulturen man lever i inngår i en historisk sammenheng som enda ikke er avsluttet.¹⁹ Dette oppleves nok annerledes i byer, hvor det er større utskifting og tilflytning av folk. Det er ikke sikkert man har den samme tilknytningen til den lokale kirka eller kirkegården som man har på mindre steder.²⁰

Skjønnhetsverdien til et kulturminne er vanskelig å definere, fordi smak er subjektivt. Noen kulturminner vil kunne oppleves som vakre i seg selv eller i sammenheng med omgivelsene. Det man opplever som vakkert vil man også strebe etter å ta vare på.²¹ Det er likevel andre aspekter som kan være viktig ta med i betraktningen når man skal vurdere den estetiske

---

¹⁷ Bull, *Kulturminner fra nyere tid*, 14-25.

¹⁸ Eriksen, *Historie, minne og myte*, 122.

¹⁹ Stugu, *Historie i bruk*, 18-19.

²⁰ Sørmoen, «En levende kirkegård», 16.

²¹ *Ibid*, 16.

verdien. Noen kulturminner vil representere estetiske verdier fra sin opprinnelsesperiode selv om de ikke umiddelbart oppfattes som vakre i dag. Et kunstverk der resultatet er i overensstemmelse med ideen til kunstneren vil kunne ha estetiske verdier, det samme kan gjelde et stykke håndverk hvor utførelsen har resultert i estetiske kvaliteter.²²

Aldersverdi er svært sjelden en verdi i seg selv, den er avhengig av andre verdier. Noen kulturminner er likevel automatisk fredet som følge av alder, årstallet er før 1537. Dette begrunnes med at disse kulturminnene er kilder fra en periode som ikke er særlig godt dokumentert på annen måte. Her knyttes altså alder til historisk kildeverdi. Aldersverdi bør også ses i forhold til type kulturminne og geografisk utbredelse.²³ Aldersverdi kan også komme til uttrykk gjennom patina. Tidens tann har satt sitt avtrykk på kulturminnet. Dette kan virke svært stemningsskapende. Et visst forfall kan oppleves positivt på eldre kulturminner, men under kontrollerte former. Det å vite at en kirkegård har røtter tilbake til middelalderen, kan gi en opplevelse og følelser knyttet til tid. Dersom muligheten til en slik opplevelse er noe man ønsker å verne, vil aldersverdi ha stor betydning.²⁴

Kirkegården kan fungere som en *historisk kilde* – som et lokalhistorisk «oppslagsverk» dersom eksempelvis gamle gravminner fortsatt eksisterer. For å ta vare på den faktiske historien er det også viktig å la gravminnene stå på sin opprinnelige plass. Det er mange ting som har spilt inn når et gravminne har blitt plassert, og som kan argumentere for hvorfor det er viktig å ikke flytte gravminnet. Det kan si noe om kirkegårdens opprinnelige utforming og størrelse. Hvor graven plasseres på kirkegården kan si noe om hvilken posisjon den avdøde hadde i lokalsamfunnet. Noen deler av kirkegården har historisk sett blitt ansett som bedre enn andre, særlig sør- og østsiden. Utkanten på nordsiden var for dem nederst på den sosiale rangstigen. Den lesbarheten forsvinner dersom man flytter de gamle gravminnene til en slags «museumsdel» av gravplassen. Dette handler både om den faktiske historien og autentisitet, men også om de forestillingene og følelsene man får når man står ved graven til en person. Dette kan gjelde på helt personlig plan ved besøk på en familiegrav, da vil det være viktig at det stedet du besøker er det faktiske stedet familien har blitt begravet i generasjoner og som andre har besøkt tidligere. Det kan også ha betydning for folk som skal besøke graven til eksempelvis en kjent kunstner eller politiker. Graven er et viktig sted i forbindelse med

---

²² Bull, *Kulturminner fra nyere tid*, 27.

²³ Ibid, 18-19.

²⁴ Sørmoen, «En levende kirkegård», 14.

denne personens liv og et gravminne som er flyttet vil være mer som et tilfeldig minnesmerke enn en grav. I tillegg har også det fysiske minnet en historie. Man kan eksempelvis finne ut hvor steinen kommer fra, om det er brukt en lokal steintype, steinhuggerens teknikker, verktøybruk og kvalifikasjoner. En polert og nøytralisert gravstein vil ikke ha denne historiske lesbarheten, da det som er å lese har forsvunnet.²⁵

Sjeldenhet og representativitet. Denne verdien kan deles i to delverdier. Sjeldenhet forutsetter at man gjennomfører en registrering av kulturminner innenfor en viss kategori i et definert geografisk område. Deretter kan man vurdere hvor på skalaen mellom sjelden og vanlig kulturminnet befinner seg.²⁶ Finnes det ett enkelt eksemplar av et gravminne i Trondheim, er det en faktor som vil tale veldig sterkt for å verne det. Det samme dersom det er snakk om gravminner som har vært mer ordinære, men som har blitt slettet opp gjennom årene og nå har blitt sjeldne. Sjeldne planter eller trær kan ha blitt plantet enten på gravplassen eller på enkeltgraver og dette vil også kunne være viktig å verne.²⁷ Når det er snakk om kulturminner det finnes mange av, kan det være hensiktsmessig å verne et representativt utvalg. Vurderingen av kulturminnet som skal vernes vil da være en vurdering av hvor godt eksempel akkurat dette kulturminnet er i sin kategori, med andre ord hvor godt dette ene kulturminnet representerer de resterende som ikke blir vernet.²⁸

Bruksverdi eller kulturminner som en økonomisk ressurs kom i fokus på slutten av 1960-tallet og starten av 1970-tallet. Etter krigen ble det revet store mengder eldre bygninger til fordel for nybygg som skulle øke levestandarden. Den økonomiske verdien til kulturminner kom som en reaksjon på dette, for å vise at det også fantes økonomiske grunner til å ta vare på kulturminner. I dag er bruksverdi en helt sentral verdi i kulturminnevernet, og bruk er en viktig forutsetning for vern. Et kulturminne med høy bruksverdi vil naturlig nok bli stående. Formelt vern kan likevel være viktig, nettopp for å sikre at viktige kulturminneverdier blir ivaretatt gjennom riktig og tilstrekkelig skjøtsel.

Bruksverdi kan lett komme i konflikt med andre kulturminneverdier, kanskje særlig autentisitet og historisk kildeverdi. Bruk kan kreve en del endringer og tilpasninger som går på bekostning av andre verdier.²⁹ En kirkegård er et godt eksempel på dette. Den har en helt

---

²⁵ Sørmoen, «En levende kirkegård», 14-16.

²⁶ Bull, *Kulturminner fra nyere tid*, 21.

²⁷ Sørmoen, «En levende kirkegård», 16.

²⁸ Bull, *Kulturminner fra nyere tid*, 21.

²⁹ *Ibid*, 24.

åpenbar funksjon og er stadig i bruk i sin opprinnelige form. En del av denne bruken består av å slette graver og oppføre nye. Dersom man ønsker å verne spesielle gravminner slik de står, er ikke bruk og vern forenelig. Valget står mellom å slette eldre graver og å utvide kirkegården.³⁰ Det å utvide en kirkegård er helt klart et økonomisk spørsmål, men i byer er det også andre aspekter som blir viktige. Norge har gjennomgått store endringer økonomisk og demografisk, og gjør det i aller høyeste grad fortsatt. Økonomisk og teknologisk utvikling sammen med urbanisering fører til press på attraktive arealer. Disse arealene befinner seg særlig rundt de største byene, og Trondheim er blant dem som opplever befolkningsøkning og press på arealressursene.³¹ I dag bor det 196 159 personer i Trondheim, og i 2040 er forventet innbyggertall 220 545.³² Med andre ord er det ikke kun de rent økonomiske spørsmålene som blir viktige, det er også snakk om kamp om arealressurser rundt de større byene, noe som gjør at argumentet for gjenbruk av graver blir sterkere.

For *miljøverdi* har det mye å si hvordan kirkegården ligger plassert i sine omgivelser og hva som skjer rundt dem. Hvorvidt det blir tatt hensyn til kirkegården i miljøet rundt eller ikke har mye å si. Utvidelse av veier og tett bebyggelse rundt kirkegården kan ha mye å si for hvordan den fremstår i landskapet.³³ Den *pedagogiske* verdien forutsetter at gravplassen har noen elementer som egner seg til å få frem det man ønsker å formidle. Målet er at kirkegården skal kunne levendegjøre en del av historien på en annen måte enn andre kilder kan. Det kan for eksempel være lokal industri- og håndverkshistorie, landskapsarkitektur eller kunsthistorie. Den viktigste forutsetningen for denne verdien er at de elementene som kan formidle denne historien, fortsatt er å finne på gravplassen.³⁴

Autentisitet, eller opprinnelighet og ekthet, er et viktig kriterium for vern av kulturminner eller kulturmiljøer. Dette innebærer ikke et krav om at kulturminnet skal stå slik det gjorde da det var nytt. Gjennom bruk over tid blir det slitt og ofte reparert, og som regel vil man måle grad av autentisitet i forhold til en fastsatt periode. Autentisitet omfatter form, konstruksjon, materialer, overflatebehandling, bruk og miljøsammenheng.³⁵ Innenfor kulturminneforvaltningen operer man med tre former for autentisitet: materiell, prosessuell og visuell. De materialene kulturminnet består av samt den alderen de har, er det sentrale

---

³⁰ Sørmoen, «En levende kirkegård», s. 16.

³¹ Miljøverndepartementet, «Fremtid med fotfeste – Kulturminnepolitikken», 2013.

³² SSB, «Kommunefakta, Trondheim».

³³ Sørmoen, «En levende kirkegård», s. 16.

³⁴ Ibid, s. 16.

³⁵ Bull, *Kulturminner fra nyere tid*, s. 19.

innenfor *materiell autentisitet*. Originalmaterialer kan være en god kilde både til kunnskap og opplevelse. Spor etter håndverk kan gi kunnskap om håndverkstradisjoner, og i tillegg har ofte originalmaterialer en helt egen patina som gir kulturminne et eget uttrykk og grunnlag for opplevelse. Den *prosessuelle autentisiteten* har blitt mer og mer aktuell. Kulturminner har behov for vedlikehold og restaurering. Ved å benytte seg av de samme materialene og håndverksteknikkene som ble brukt til å skape kulturminnet, oppnår man prosessuell autentisitet. Dette vil også gi visuell autentisitet, selv om dette også kan oppnås uten den prosessuelle autentisiteten. Ved *visuell autentisitet* oppleves kulturminnet autentisk selv om det er en helt eller delvis kopi.³⁶

Kirkegårder blir interessante i forbindelse med autentisitetsbegrepet. Som nevnt innledningsvis kan kirkegården defineres som et kulturmiljø. En annen måte å si det på er at helheten utgjør mer enn summen av delene. Dersom helheten er hovedpoenget, vil det være problematisk å stille like høye krav til autentisitet ved alle kulturminnene innenfor området. Kulturminner med lavere grad av autentisitet vil også være viktige.³⁷ De tre kategoriene område, gravminner og praksiser vil også måtte behandles ulikt når det kommer til autentisitet. En kopi, et nedslipt gravminne eller en nyplantet allé med trær vil kunne ha høy opplevelsesverdi eller pedagogisk verd, mens kildeverdien er mer begrenset.³⁸ I forbindelse med vernearbeid må det inngås kompromisser mellom de ulike formene for autentisitet. Enten fordi prinsippene blir satt opp mot hverandre og vanskelig lar seg kombinere, eller av rent praktiske hensyn. Uansett hvilke beslutninger som blir tatt, er det viktig at de bygger på faglige begrunnelser.³⁹

---

³⁶ Christensen, *Kunsten å bevare*, 212-213.

³⁷ Bull, *Kulturminner fra nyere tid*, 20.

³⁸ Pedersen, «Autentisitet og kulturminnevern», 33.

³⁹ Christensen, *Kunsten å bevare*, 215.

3. Historisk utvikling av område, gravminner og praksiser

Tidlig i middelalderen ble det bygget kirker rundt om i Norge, og ofte ble det lagt en kirkegård i tilknytning til kirken. Kirkegården var inngjerdet, for tydelig å vise skillet mellom vigslet og uvigslet jord. Gulatingsloven påla alle å gravlegge sine døde på kirkegården, dette for å sikre at alle ble gravlagt i vigslet jord. Unntakene var mordere, selvmordere og andre som i samtidens perspektiv ikke hadde gjort seg fortjent til en plass innenfor gjerdet. Inndelingen av gravene på området fulgte den sosiale rangstigen i samfunnet. Sørsiden av kirken og under takdryppet, altså nærmest kirkeveggen, var forbeholdt personer av høy stand. Dess lenger vekk fra kirka man ble begravet, dess lavere befant man seg på rangstigen. Det var også i middelalderen tradisjonen med begravelse i øst-vestlig retning ble innført. Det er noe uvisst hvordan praksisene knyttet til markering av gravene var, men man antar at de ble markert med en slags forhøyning i form av tue eller haug, mens gravminner slik vi forstår dem i dag, var forbeholdt de mest velstående. Geistlige ble begravet under kirkegulvet, og kongefamilien inne i kirkeveggene. Det var likevel slik at biskopene kunne tillate begravelse under kirkegulvet for de bemidlede med mulighet til å betale for seg.⁴⁰

I 1537 kom reformasjonen til Norge, noe som førte til at stat og kirke ble knyttet tettere sammen.⁴¹ Med eneveldestyret i Danmark-Norge fra 1660, var kirken i stor grad ensbetydende med Kongen.⁴² Det er likevel lite som tyder på at dette skiftet har hatt noe særlig innflytelse på gravskikkene og kirkegårdskulturen. Fra reformasjonen og til langt ut på 1700-tallet fortsatte praksisen med å gravlegge de rike og privilegerte inne i kirkene. De som hørte til samfunnets lavere sjikt, ble begravet på kirkegårdene. I flere hundre år bar kirkegårdene preg av en form for fattigslighet og vanskjøtsel, noe som sannsynligvis har bidratt til kirkegårdenes mystiske og skumle rolle i folkefantasien. En uunngåelig konsekvens av gravleggingene inne i kirkene, var at det etter hvert ble fullt. Noen velstående familier fikk bygget seg mausoleer og frittstående bygninger ute på kirkegårdene hvor de kunne gravlegges. Andre gikk tilbake til å begraves i jorda på kirkegårdene. Igjen ble kirkegården delt inn etter rang, noe man i dag finner beskrivelser av i kirkebøkene fra perioden. De rikeste hadde mulighet til å få lagt ned en liksten. I løpet av siste halvdel av 1700-tallet ble man mer og mer bevisst at begravelser inne i kirkene var uhygieniske, og det ble en større aksept for at kirkegårdene var naturlige

---

⁴⁰ Klingberg, «Kirkegårdens historiske trekk», 19-20.

⁴¹ Sandmo, Erling, «Reformasjon og statskirke».

⁴² Rian, Øystein, «Eneveldet av 1660/1661».

steder å gravlegge sine kjære. I 1805 ble dette gjort til en lov gjennom et kongelig påbud om at all gravlegging i kirkene skulle opphøre.⁴³ I stor grad er det det som skjer på norske kirkegårder etter dette som har resultert i dagens kulturminner på kirkegårdene.

Etter at det i 1805 ble forbudt med gravleggelser inne i kirkene, var det ikke tilstrekkelig med arealer i offentlig eie til å dekke alle begravelsene. En del ble derfor gravlagt ved privateide kirker eller vigslet jord andre steder. Uavhengig av økonomisk situasjon, ble praksisen med å reise et gravminne vanlig og klassisismen ble viktig for utformingen av gravminner i perioden etter 1805.⁴⁴ Man hentet former, motiver og symboler fra antikken og obeliskene med sin opprinnelse i Egypt, ble vanlig. Den har en kvadratisk grunnflate og spisses av mot toppen, og var opprinnelig et symbol for Ra, skaperen, men også brukt som et fallisk symbol. Som gravminner ble det vanlig å plassere obeliskene på et fundament. De fleste var laget i stein, men det hendte at de ble utformet i støpejern. De hadde sin storhetstid på 1890-tallet, men ble produsert i mange tiår også etter dette. Søylene fra antikkens Hellas ble også en vanlig form i perioden, ofte med en urne på toppen. En brutt søyle symboliserte avbrutt liv, og ble ofte plassert på graven til unge avdøde. Korset har vært i kontinuerlig bruk som gravminne, og ble også en viktig form innenfor klassisismen, både som symbol på gravminner og selvstendig gravminne. 1800-tallet ble også århundret for gravutstyr i støpejern, og de fleste gravminner i støpejern på slutten av 1800-tallet og tidlig på 1900-tallet var utformet som kors. I denne perioden ble det også vanlig å sette opp et gitter eller gjerde i støpejern rundt gravstedet.⁴⁵

I 1897 kom kirkeloven og regulering av kirkegårders område i form av størrelse, utvidelse og tilsyn ble hjemlet i lov. Disse kravene gikk kun på de juridiske og sanitære forhold, og stilte ingen krav til hvordan kirkegårder som område skulle utformes. Det var i USA fagmiljøene først var ute med å engasjere seg i planleggingen av kirkegårder. Fra midten av 1800-tallet vokste flere større byer frem. Kirkegårdene ble lagt utenfor bygrensene og planlagt slik at de skulle kunne gjøres om til parker når byen hadde vokst ytterligere og tatt igjen kirkegårdene. Disse idéene spredde seg også til Europa, og Tyskland særlig. Også i Norge ble man påvirket av strømmingene fra USA og man har flere eksempler, særlig fra Oslo som viser utviklingen. Sofienbergparken er et eksempel på en kirkegård som etter hvert ble nedlagt og omgjort til park. Det er også flere områder de fleste Trondheimsfolk i dag ser på som parkområder, som

---

⁴³ Klingberg, «Kirkegårdens historiske trekk», 20-21.

⁴⁴ Jørgensen, «Kirkegården som speil for norsk landskapsarkitektur», 287.

⁴⁵ Klingenberg, *Gravminner gjennom tuen år*, 24- 34.

tidligere har vært gravplasser. Dette gjelder for parken ved Bakke kirke, Hospitalsløkkan og Vår Frues kirkegård i Elgesetergate, det som i dag er Høyskoleparken.⁴⁶ Andre typiske trekk fra perioden er bruk av akser og alleer, regelmessige kvartaler og monumentalitet.⁴⁷ Dette er karakteristisk for barokkens hageanlegg,⁴⁸ og blir aktuelt med ny-barokken på slutten av 1800-tallet og starten av 1900-tallet.⁴⁹

Tidlig på 1900-tallet kom også rammekirkegårdene. Hver grav ble markert med en kraftig steinkant på hver av de fire sidene, et billigere alternativ var å bruke betong. Kirkegårdene fikk en bestemt og klar planløsning med små stier mellom de massive rammegravene. I bakenden av rammen, ble det vanlig å reise et stående gravminne. Disse gravene var svært krevende med tanke på vedlikehold, og ble heller ikke noe langvarig element i kirkegårdsutformingen.⁵⁰

I 1919 skjedde det noe viktig for utviklingen av de norske kirkegårdene: det ble opprettet en egen utdanning for landskapsarkitektur. Han som skulle lede dette arbeidet var Olav L. Moen, født i Trondheim i 1887 og utdannet ved Norges Landbrugsskole. Moen anså parkplanleggingen av kirkegårdene som et feilgrep og uttalte at

De nye kirkegaarde skal verken være parke hvor der begraves eller begravellespladse utlagt til parker – de skal være kirkegaarde og vedkjende sig dette i et og alt. Der arbeides altså ikke lenger med fremmede virkemidler som utsikter, plæner, rosarier osv. Kirkegaarden skal være vakker som – kirkegaard.⁵¹

Pål Sæland var en av de første som utdannet seg ved landskapsarkitektlinjen og ble i 1930 ansatt hos Kirkevergen i Oslo, hvor han arbeidet med å planlegge kirkegårder. Dette arbeidet skulle få innvirkning på planleggingen i hele Norge. Hans kampsak var å kvitte seg med det han kalte «binger» og «hauger» og alt som var av stakitter og gjerder rundt gravene. Idealet var en sammenhengende gressplen med «gravene som små blomsterbed». Han ville «rydde opp i rotet» på de norske kirkegårdene.⁵²

---

⁴⁶ Befaring med Torhild Hovdenak, 05.02.2019.

⁴⁷ Jørgensen, «Kirkegården som speil for norsk landskapsarkitektur», 287.

⁴⁸ Bruun, «Hagekunst».

⁴⁹ Snl, «Nybarokk».

⁵⁰ Klingberg, «Kirkegårdens historiske trekk», 21.

⁵¹ Jørgensen, Kirkegården som speil for norsk landskapsarkitektur, 288.

⁵² Ibid, 288.

I 1945 ble det opprettet en egen stilling som statens kirkegårdskonsulent. Grunnen til dette var at selv om planleggerne i Oslo-området tidlig på 1900-tallet hadde hatt en viss innflytelse på kirkegårdsplanleggingen rundt om i landet, så hadde man ikke kommet så langt som man ønsket i «opprydningen» på kirkegårdene. Det var altså et ønske om å i større grad kontrollere utformingen av kirkegårdens område. Karen Reistad ble landets første kirkegårdskonsulent og en svært viktig person i kirkegårdsplanleggingen. Kirkegårdene som anlegg hadde store krav knyttet til det tekniske og funksjonelle i tillegg til at den skulle være et sted som engasjerte følelsesmessig. Hennes planlegging bar preg av å utnytte de naturgitte mulighetene i landskapet i tillegg til overordnede idéer som var nært knyttet opp mot hvert enkelt sted.⁵³ Disse tankene kan ha hatt opprinnelse i Mellom-Europa, hvor plenkirkegårder hadde blitt vanlig i løpet av de første årene av 1900-tallet. På 1970-tallet hadde tankene spredd seg utover i Norges land, og det var få kirkegårder som bar preg av å ha vært dominert av rammegraver eller klassisistiske gravsteder. For mange av dem som satt med ansvaret for store rammegraver, kan dette ha vært en befrielse. Uansett førte det med seg et større ansvar for vedlikehold fra det offentlige. Den enkelte graven har alltid vært festers ansvar å holde i hevd, men gravstedene ble mindre når rammegravene forsvant, og plenene som det offentlige skulle vedlikeholde, ble større. Dette ansvaret har sannsynligvis også hatt konsekvenser for den videre utformingen av kirkegårder frem mot i dag, med snorrette rekker av gravminner som gjør gressklipping og snømåking mer effektivt.⁵⁴

---

⁵³ Jørgensen, «Kirkegården som speil for norsk landskapsarkitektur», 290

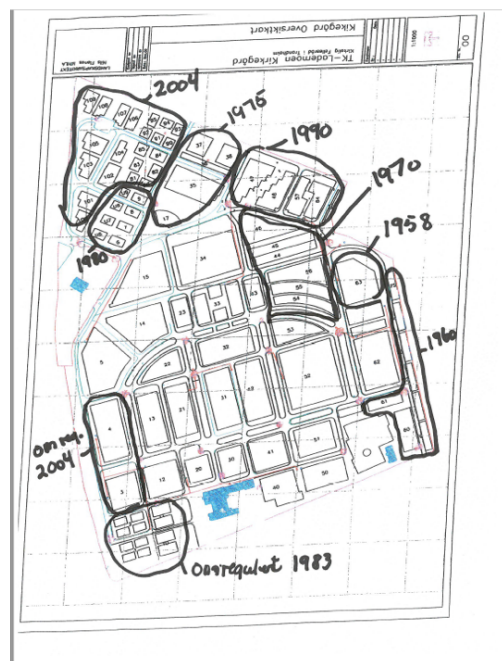
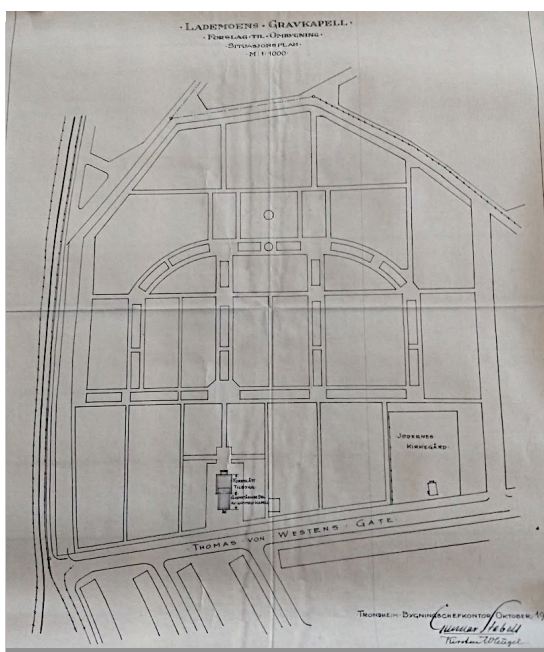
⁵⁴ Klingenberg, *Gravminner gjennom tusen år*, 40-42

4. Verneverdier på Lademoen – område, gravminner, praksiser

I 1902 ble Lademoen kirkegård anlagt som ny kirkegård for de østlige bydelene i Trondheim. Den avløste Eli kirkegård som lå sør for dagens kirke på Lademoen.⁵⁵ På begynnelsen av 1900-tallet var østkanten av byen i vekst, og på Rosenborg og Møllenberg ble det bygget hus langs planlagte, rette gateløp. Huseierne leide ut rom til småborgere som lærere, småhandelsmenn og formenn. På Lademoen bodde den fattigere delen av befolkningen. Mange av dem var arbeidere tilknyttet industrien som ble etablert i området, blant annet Trondhjems mekaniske verksted. Bo- og leveforholdene var dårlige på Lademoen tidlig på 1900-tallet, og de østlige bydelene var preget av kontraster og klasseforskjeller.

4.1. Kirkegården som område

Kirkegården på Lademoen ble anlagt etter samtidens rådende prinsipper for kirkegårdsanlegg.⁵⁶ På oversiktskartet fra 1934, ser man tydelig bruken av akser og alleer og at kirkegården er delt inn i regelmessige kvartaler.⁵⁷ Kirkegården har blitt utvidet i mange runder, og på kartet til høyre er utvidelsene markert.⁵⁸ Den ny-barokke parkstrukturen har likevel blitt opprettholdt.

⁵⁵ Strinda historielag, «Eli kirkegård».

⁵⁶ Jørgensen, «Kirkegården som speil for norsk landskapsarkitektur», 287.

⁵⁷ Byggesaksmappe Lademoen kirkegård 1934, Trondheim byarkiv.

⁵⁸ Strand, Inger.

Opprinnelig var det alléer langs alle de smale grusveiene på kirkegården. Ikke alle alléene er opprettholdt, men en stor del av dem finnes fortsatt i dag. Veiene har heller ikke blitt utvidet, og man har beholdt grus fremfor asfalt. (Vedlegg 1 og 2) I området rundt krigsgraven er det plantet flere nye bjørketrær. Fordi gravplassen er stor og flat, har trær og vegetasjon mye å si for opplevelsen av kirkegården. Trærne deler opp gravplassen, kaster skygger og bidrar med å skape rom og steder på en ellers stor plass. Jordsmonnet på kirkegården er tørt, noe som gjør at trærne ikke vokser spesielt godt. I tillegg har hardt vært blåst ned en del trær. I perioden 2008-2012 ble det derfor flyttet om lag 40 trær fra kirkegården på Moholt ned til Lademoen.⁵⁹ Det var mye arbeid med å få dem til å overleve, men resultatet er at hele alléer over natten ble fylt med store bjørketrær. Ambisjonen er at det skal plantes bjørketrær i alle de gamle alléene.⁶⁰ Området er et grøntanlegg bestående av veistrukturer, murer, bed, trær og beplantning. Utformingen er autentisk ved at den opprinnelige arkitekturen er opprettholdt, men beplantningen forandrer seg over tid. Trær og planter vil etter hvert dø og det må plantes til på nytt. De nye trærne er ikke materielt autentiske, men den visuelle autentisiteten i området opprettholdes. Fordi den opprinnelige strukturen er opprettholdt, er Lademoen et svært godt eksempel på en kirkegård fra tidlig 1900-tall, dette er viktig med tanke på kunnskapsverdiene knyttet til kirkegården. Et oversiktsbilde fra i dag viser tydelig den nybarokke parkstrukturen (Vedlegg 3).

På Lademoen ligger det en sovjetisk krigsgrav. Den består av flere minnesmerker: tre store steiner, en stående og to liggende, i tillegg til en rekke med mindre, stående steiner med navn. Krigsgraven består av både navnedde og anonyme graver, sannsynligvis har en del av dem vært vanskelig å identifisere. Et av gravminnene er viet til henrettede fanger som har blitt flyttet til Lademoen fra opprinnelig gravsted, blant annet er noen hentet fra Falstadskogen. Hver enkelt har ikke et eget gravminne knyttet til graven, og gravområdet utgjør derfor en åpen plass hvor de nevnte minnesmerkene utgjør innrammingen (Vedlegg 4-6). Lademoen er en stor og tett gravplass, og derfor skiller dette området seg ut. Man legger merke til de store minnesmerkene og den tomme gressplen. Dette gjør at man oppfatter gravfeltet på en annen måte enn resten av kirkegården, og oppmerksomheten rettes mot minnesmerkene. I tillegg er den historiske kildeverdien, samt den pedagogiske verdien høy. Ikke bare forteller den om

---

⁵⁹ Furuberg, «Her blir trærne gravd opp fra kirkegården»

⁶⁰ Strand, Inger, 25.03.2019.

omfanget av sovjetiske krigsfanger i Trondheimsområdet under andre verdenskrig, men den formidler en viktig del av norsk krigshistorie som kanskje ikke er så godt kjent.

På et inngjerdet område av Lademoen gravplass, ligger den mosaiske gravlunden. Den eneste andre byen i Norge som har en egen mosaisk gravlund er Oslo. Det at det finnes en mosaisk gravlund i Trondheim viser at byen også har en jødisk historie. Etableringen var et resultat av mange års engasjement, blant annet fra Samuel Brändhändler, den første forstanderen av Det Mosaiske Trossamfunn i Trondheim.⁶¹ Tidligere hadde den jødiske befolkningen i Trondheim og området rundt vært nødt til å sende sine avdøde til hovedstaden, da Kristiania, for å få dem gravlagt der. Dette fungerte ikke i lengden, og allerede i 1897 ble det søkt om å få en del av Tilfredshet kirkegård. Svar på søknaden ble utsatt i lang tid, og verken stiftsprosten eller kommunen var særlig begeistret for søknaden. Det tok fem år før et vedtak ble fattet og det jødiske samfunnet i Trondheim fikk kjøpe et område på den nyanlagte Lademoen kirkegård i 1902.⁶² Innenfor jødisk tradisjon er ritualer rundt stell av avdøde og begravelse svært viktig og i den forbindelse vil det å ha en gravlund i nær beliggenhet være en fordel.⁶³

I 1947 ble det reist et minnesmerke over de 130 jødene fra det nordenfjelske området som ble drept under andre verdenskrig og alle navnene er hugget inn i det rå steinmonumentet. (Bilde 7) For den jødiske befolkningen i Trondheim og omegn vil et slikt minnesmerke ha en viktig identitetsverdi. Samtidig har det viktige kildeverdier og pedagogiske verdier for resten av befolkningen. Deportasjonen og henrettelsen av jødene under andre verdenskrig er en svært tragisk del av norsk historie, og et slikt minnesmerke kan være med på å formidle denne historien. Samtidig kan resten av gravlunden, med sin helhetlige utforming og gravminner med hebraiske innskripsjoner, kanskje også formidle andre deler av den jødiske historien i Trondheim.

Det som gjør opplevelsen av området på en kirkegård helt unikt, er gravminnene. De har opp gjennom historien blitt utformet på forskjellige måter og representerer ulike idealer i stilhistorien. På en gammel kirkegård som Lademoen er området preget av variasjon i gravminnenes form og uttrykk og hvordan de er plassert på området. Her står gamle og nye gravminner om hverandre og skaper kontraster mellom stilarter og materialer. Følelsen av tid

---

⁶¹ Jødiske fotspor i nord. «Gravlunden».

⁶² Reitan, *Jødene fra Trondheim*, 63.

⁶³ Jødiske fotspor i nord. «Gravlunden».

er viktig for opplevelsesverdiene på Lademoen kirkegård. Aldersverdi formidles gjennom patina, nedslitte og tidvis forfalne, gravminner. Det samme gjør de gamle familiegravstedene som har blitt brukt i generasjoner. (Bilde 8-9) I artikkelen *Kirkegården er en arkitektoppgave* formulerer Alf Haukeland dette på en svært god måte:

I det rom samfunnet har skapt blant annet for å tilfredsstille sine krav til orden, likhet og sanitet, bevarer minnet om våre kjære. (...) Å skape den fysiske rammen om den enkeltes følelser i møte med den avdøde, er imidlertid en stor arkitektoppgave som krever tid. Planen etablerer bare strukturen, mens kirkegården utvikles som årene går, gresset gror og trærne vokser til.⁶⁴

Her forklarer Haukeland på en kort og velformulert måte hvordan nettopp *tid* er en svært viktig del av kirkegården, både når det kommer til vegetasjon og gravminner.

Når graver blir slettet som følge av at det ikke lenger blir betalt festeavgift, endres også uttrykket på kirkegården. Nye gravminner kommer til og i dag er det regler for høyde, bredde og vekt på gravminnene.⁶⁵ Det gjør at variasjonen i høyde og bredde som man har på kirkegården i dag, vil forsvinne dersom det ikke settes inn tiltak for å verne eldre gravminner. Noen gravfelt har også en helt annen struktur enn hva dagens planlegging tillater. Gravminnene står rygg mot rygg, slik at det blir svært romslig mellom gravene. Denne strukturen kan opprettholdes ved at nye gravminner oppføres på samme sted når gamle gravminner slettes. Det kan være et poeng å verne et representativt utvalg av de eldste gravminnene på et slikt felt for å sikre historisk lesbarhet. Dersom alle gravminnene etter hvert skiftes ut, vil det være vanskelig å tidfeste når strukturen ble etablert. De eldste familiegravstedene med gjerder i støpejern eller rammegravene med betongkant var unike for den perioden de ble etablert. Med dagens regler for utforming av gravminner, er det ikke rom for å etablere slike gravsteder på nytt. Det er derimot mulig å ta vare på dem som er der allerede.

KFiT har i fremtiden en ambisjon om å «selge gravsteder på rot». Når festetiden for et gravsted går ut og ikke fornyes, og fester eventuelt ikke ønsker å ta gravminnet med seg, kan gravminnet slipes ned og nøytraliseres før det settes opp igjen på samme sted. Deretter kan

---

⁶⁴ Haukeland, «Kirkegården er en arkitektoppgave», 283.

⁶⁵ Gravferdsforskriften, § 23.

gravstedet selges videre til andre familier som ønsker et rimeligere gravminne med andre mål og utforming enn det som tilbys fra forhandlere i dag. Et annet alternativ er å bruke slike gravsteder som navned minnelunder. På Lademoen er det to slike familiegravsteder med gjerde rundt som har blitt slipt ned og nøytralisert. (Bilde 10-11) Disse gravstedene står nå tomme og klare for nye begravelser. Planen er å få gjennom et vedtak som sørger for at flere tilsvarende gravsteder kan brukes på samme måte, kanskje seks-sju stykker på Lademoen.⁶⁶

Når gravminnet slipes ned på denne måten, er det mye at den materielle autentisiteten som forsvinner. Merkene etter steinhuggerens verktøy blir borte, det samme blir historien om den familien som først etablerte gravstedet. Patina som følge av årevis ute i vær og vind, mose og annen vegetasjon forsvinner når det blir rengjort og slipt ned. Man kan altså si at store deler av kunnskapsverdiene forsvinner når man tar et valg om å slipe ned gravstedet og bruke det på nye måter. I en navnet minnelund får hver av de begravede en liten plakett med sitt navn. Dermed endres uttrykket til gravminnet, og gravminnets visuelle autentisitet svekkes. På spørsmål om hva hun tenker om det å slipe ned gravminner for å bruke dem på nytt, svarer Inger Strand:

Det kan være en riktig måte å gjøre det på. Vi har gjort det, men det er ikke alltid det fungerer. Noen ganger har de et spesielt mønster i seg, eller det kan være noe med måten teksten er utformet på. Du tar noe fra dem når du sliper dem ned. Jeg har jo et sånt inngjerdet gravsted her ute, og de som eide det ville ha det slettet. Det ble bestemt den gangen at det fikk de ikke, men at vi skulle overta det. For dem var det viktig at navnene ble borte, så den har vi slipt ned og har en plan om kanskje å bruke som minnelund en gang i tiden. Den har et stort gravminne med to sidesøyler, og sidesøylene har et gullkors på seg. Det er jo en tanke om at minnelundene ikke skal være for en spesiell religion. Og du kan jo slipe ned de to korsene, men da tenker jeg: hvor mye skal du endre før du på en måte har mistet alt?

Her poengterer hun noe svært sentralt. Hvor mye kan man egentlig tillate seg å endre før kulturminnet har mistet sin verdi? Et slikt spørsmål er vanskelig å svare på, og vil gjerne ha forskjellige svar avhengig av kulturminnet. I akkurat dette tilfellet er det relevant å trekke inn kirkegårdens visuelle autentisitet og opplevelsesverdier. De store gravstedene med gjerder i

---

⁶⁶ Jensen, Trygve. 26.03.2019

støpejern har estetiske kvaliteter og gir kirkegården særpreg. Dersom de skulle forsvinne som følge av at festerne ikke lenger makter å beholde dem, hadde dette vært et tap for kirkegårdens opplevelsesverdier. Det ideelle hadde kanskje vært om fester tillot at navnene ble stående igjen på gravminnet. Gravminnet kan snus og de små plakettene kan monteres på den blanke baksiden. Da vil man ivareta den historiske kildeverdien og materiell autentisitet, samtidig vil det vise en kontinuerlig bruk. Det er likevel slik at fester har de juridiske rettighetene, og derfor er ikke dette noe Kirkelig fellestråd kan sette som kriterium.⁶⁷ En annen løsning kan være å merke gravminnet med en liten plakett hvor det blir opplyst om når det ble reist første gang, og kanskje opplysninger om stilart eller typiske trekk fra perioden.

Navnede minnelunder er et nytt element på kirkegårdene i Trondheim. Det finnes både anonyme og navnede minnelunder, og dette er et alternativ for dem som ikke ønsker en egen grav med gravminne. Den avdødes navn, fødselsdato og dødsdato påføres et felles minnesmerke som Kirkelig fellestråd har ansvar for å sette opp og stelle. Lys og blomster kan legges ned på anvist sted.⁶⁸ På Lademoen finnes tre slike. To av dem er anonyme, mens den siste er en navnet minnelund. (Bilde 12) For mange har det vært et godt alternativ, enten på grunn av at avdødes familie bor langt borte og ikke har mulighet til å vedlikeholde graven, at avdøde ikke har familie, eller fordi man ikke ønsker å pålegge de etterlatte ansvar for en grav.⁶⁹ Som beskrevet tidligere, har kirkegården på linje med resten av samfunnet gått gjennom endringer. Minnelundene er et nytt element, som kan være både plassbesparende og gi mening og trygghet for den enkelte. Alle de tre minnelundene på Lademoen har ulik utforming, og det samme gjelder for minnelundene på de andre kirkegårdene i Trondheim. Den enkelte minnelund blir unik, og tilfører noe nytt og eget til kirkegården. Den navnede minnelunden på Lademoen består av gamle gravminner som er slipt ned og deretter påført små plaketter hvor navnene til de avdøde etter hvert graveres inn. Den ene av de anonyme minnelundene består av et tilsvarende eldre gravminne, men uten plakettene.

Gravminner fra tidlig på 1900-tallet står side om side med gravminner fra 1930-tallet, 1950-tallet, 1980-tallet, og dagens minnelunder. Dette uttrykker både utvikling og forandring, men også kontinuitet. Gravminnene har kanskje forandret seg, og mange har ikke engang en egen grav, men ligger på en navnet minnelund. Likevel har Lademoen kirkegård vært et sted for

---

⁶⁷ Den norske kirke, «Fri grav og feste av grav (gravleie)».

⁶⁸ KFiT, «Vedtekter for gravplasser i Trondheim», § 4, 2016.

⁶⁹ Befaring med Torhild Hovdenak, 05.02.2019.

begravelser i 117 år, og er det fortsatt. Nye gravminner og navned minnelunder er viktig med tanke på den historiske lesbarheten fra vår samtid. Prinsippet om historisk ekvivalens har vært viktig i kulturminnevernet siden Venezia-charteret fra 1964. Det grunnleggende i dette prinsippet er at alle faser et kulturminne har gått gjennom har like stor verdi. Nye elementer skal være uttrykk for sin periode, og det er ikke noe mål i seg selv å kopiere tidligere tiders uttrykk.⁷⁰ For kirkegården betyr det at det også skal være rom for dagens elementer, både i form av gravminner og navned minnelunder. Samtidig kan dette prinsippet bli nokså firkantet. En kirkegård er utsatt for relativt hyppige endringer som følge av frednings- og festetiden på graver. Dersom festetiden ikke fornyes, vil som regel gravminnet bli fjernet. En kirkegård som er over hundre år gammel og fortsatt har mange eldre gravminner igjen, er altså ikke selvsagt. Selv om det skal være rom for elementer fra vår samtid, trenger ikke det å stå opp mot tilpasning. Dersom man har et felt med eldre gravminner hvor man ønsker å bevare det helhetlige uttrykket, kan det eksempelvis stilles krav til utforming på de nye gravminnene. Slik kan man opprettholde et helhetlig uttrykk.⁷¹

4.2. Gravminner

Gravminnene på Lademoen har et like stort spenn i alder som kirkegården er gammel. Det finnes fortsatt noen få gravminner som kan dateres tilbake til de første årene etter at kirkegården ble etablert.⁷² De aller fleste av de eldre gravminnene er likevel fra perioden etter 1915. Blant disse finner man flere store familiegraver med inngjerdinger i støpejern, obelisker, søyler og en engel på sokkel av hvit marmor. Alle disse er typiske gravminner fra perioden tidlig på 1900-tallet. Det er også korset i støpejern, men om det finnes noen slike på Lademoen, klarte ikke jeg å finne dem under min befarings. I utgangspunktet skulle man tro at man ville finne støpejernskors på Lademoen. Trondheimsselskapet Trolla Brug, som ble etablert i 1854 og etter hvert slått sammen med Trondhjems mekaniske verksted, produserte store mengder kors i støpejern.⁷³ Man finner to gravminner på kirkegården hvor det er hugget ut en liten nisje i steinen og satt inn et glass. Bak glasset er det plassert en krans i sølv og et lite kors. (Bilde 13)

---

⁷⁰ Christensen, *Kunsten å bevare*, 155.

⁷¹ Gravplassen, «Verneplan for gravplass – Veileder», 6.

⁷² Egen observasjon.

⁷³ Klingenberg, *Gravminner gjennom tusen år*, 76.

Det er påfallende mange gravminner som har blitt reist av velstående familier med midler til å betale både for festeavgift og et dyrt gravminne. Majoriteten av gravminnene i denne perioden har sannsynligvis tilhørt arbeiderklassen som bodde i området på Lademoen tidlig på 1900-tallet, og har etter hvert blitt slettet når etterkommerne ikke lenger betaler festeavgift.

Konsekvensen i dag er at man ikke har noen eksempler på de mer alminnelige gravminnene fra perioden, og de mer uvanlige gravminnene er de som er representert. Disse har helt klart estetiske verdier og formidler stilhistorie gjennom sin utforming. På mange måter formidler de også sosialhistorie, men dette ville vært tydeligere dersom det fantes andre gravminner fra samme periode for sammenlikning. Som beskrevet tidligere var de østlige bydelene i Trondheim, og som Lademoen var ment å betjene, hovedsakelig bebodd av folk fra arbeiderklassen, mens huseierne på Rosenborg og områder på Møllenberg var mer velstående og drev utleie til småborgere. I dag er det bare deler av denne historien som formidles gjennom gravminnene på Lademoen.

Gravminnene kan ha lokalhistorisk kildeverdi, for eksempel står det et familiegravminne over Dyre Halse-familien rett ved kapellet på kirkegården. Det er høyt og utformet som en søyle i stein. På sokkelen er det tre tondoer i kobber, som forestiller en mann, en kvinne og et seilskip. (Bilde 14) Dyre Halse ble født i Kristiansund i 1854. Han var en tid på sjøen før han slo seg ned i Trondheim og startet med import av koks og kull. Han ble etter hvert en velstående mann med en stor forretning, og det var han som donerte statuen av Olav Tryggvason som i dag står på Trondheim Torg.⁷⁴ Det er også en god del kunstnere og forfattere som er begravet på kirkegården, i tillegg finnes det monumenter for kvinnesaksforkjempere og arbeiderbevegelsen.⁷⁵

Blant de eldste gravminnene på Lademoen, er det familiegravene som dominerer. På mange måter er ikke det så underlig. Det er mer naturlig å betale festeavgift i flere generasjoner for et felles familiegravsted enn for en enkelt grav. Mange av familiegravstedene er fortsatt i bruk, noe som gjør det enda mer naturlig for fester å betale festeavgift. Flere av dem har inngjerdinger i støpejern, og man finner også noen rester etter rammegravene i stein og betong fra tidlig på 1900-tallet. Andre består av et enkelt gravminne uten noe annet gravutstyr. På noen av gravstedene som fortsatt er i bruk, har det blitt satt opp store gravminner hvor det er plass til å få gravert inn nye navn. På et gravsted har man gått tom for

---

⁷⁴Støren, *Sted og navn i Trondheim*, 183

⁷⁵ Strand, Inger, 25.03.2019.

plass, og derfor snudd gravminnet og fortsatt inngraveringen av navn på baksiden. Noen av gravstedene som har et gjerde i støpejern formidler tydelig gravminnernes utvikling i utforming og stil. Et eksempel på et slikt gravsted har fire forskjellige gravminner. Det første ble reist i 1938, har det tidstypiske gjerdet i støpejern og et kors på gravminnet.⁷⁶ Et tilsvarende gravminne er plassert ved siden av. På 1970-tallet ble det plassert et gravminne i naturstein som er typisk for perioden, og som man også finner igjen flere andre steder på kirkegården. I tillegg står det et helt enkelt trekors merket med navn på avdøde. (Vedlegg 14) I stil og uttrykk er det kun to av gravminnene som snakker samme språk, og variasjonen forteller noe om tid som har gått og at det har foregått en utvikling også på kirkegården.

Lenge var det vanlig å merke gravminnet med yrkestittel på den avdøde. På noen av de eldste finner man titler som «disponent» og «overkonduktør», «brandmester» og «kemiingeniør». På et gravminne fra 1950-tallet finner man en «bakermester» og en «slaktermester» og på et større felt med gravminner fra 1960-tallet finner man en «postmester», en «trykker» og en «maskinsetter». (Bilde 15) Slike gravminner gir oss både kunnskapsverdier og opplevelsesverdier. Det kan fortelle oss noe om hvilken betydning yrkestitler hadde å si i datidens samfunn og de forteller om forskjellene i Østbyen i perioden tidlig på 1900-tallet. Som regel var det menn fra samfunnets øvre sjikt eller med statusyrker som fikk yrkestittel på gravminnet, men man finner også yrkestitler som forbindes med arbeidere og yrker med lavere status.⁷⁷ Mange av yrkene er ikke vanlig i Norge i dag, og flere av dem er det kanskje mange som ikke en gang vet hva innebærer. Gravminnene kan gi oss kunnskap om både fjern og veldig nær fortid. Samtidig kan slike gravminner øke opplevelsesverdiene knyttet til dem. Ved å få andre opplysninger enn fødsels- og dødsdato, vil man kunne føle seg nærmere den personen gravminnet tilhører. I tillegg kan det vekke en slags nysgjerrighet eller interesse.

Tilstanden på gravstedene er svært varierende. Flere av de eldre gravminnene på Lademoen er sterkt preget av tiden som har gått. Vær, vind og mangel på vedlikehold har satt sitt preg på gravminnene og tidvis er det nesten umulig å skjelne hva som en gang har stått skrevet på dem. Kontrasten til de gamle familiegravene som er vedlikeholdt og i fortsatt bruk er slående. Den samme kontrasten oppstår når nye gravminner settes opp sammen med eldre gravminner. Patinaen de gamle gravminnene har fått, formidler tid som har passert og mange vil kunne se estetiske verdier i en viss grad av forfall. Samtidig kan en del av gravstedene som er mest

---

⁷⁶ Klingenberg, *Gravminner gjennom tuen år*, 24- 34

⁷⁷ *Ibid*, 82.

forfalne, gi assosiasjoner til noe litt sårt. I bunn og grunn innebærer en gjengrodd grav at det ikke er så mange som besøker den eller legger ned arbeid i å holde den vedlike. Dette er nok en følelse som mange kan kjenne på når man etter hvert har levd et langt liv og det ikke er så mange pårørende, eller de bor langt unna. Den økende etterspørselen etter plasser ved navned minnelunder har blant annet utgangspunkt i et ønske om ikke å legge ansvar på de etterlatte.⁷⁸

4.3. Praksiser knyttet til kirkegården

Det er ikke pålagt å sette opp et gravminne på en grav. Gravferdsloven presiserer at det er en mulighet den enkelte fester har.⁷⁹ Likevel har det vært vanlig praksis siden tidlig på 1800-tallet å markere graver.⁸⁰ Et gravminne kan fungere som et materielt uttrykk for et behov om å minnes. De aller fleste har forestillinger og tanker om døden, og disse forestillingene kan ha betydning for hvordan man behandler sine døde. Det kan være sorg og behov for å minnes, og det kan være viktig å ha et sted å besøke.⁸¹ Både Inger Strand og Torhild Hovdenak var svært opptatt av praksisen med nye begravelser og gravminner i forbindelse med vern. Det var viktig at kirkegården fortsatt skulle være i bruk og at vern ikke kom til å innebære stopp i nye begravelser. Strand omtalte det som at kirkegården mister noe av sjelen sin hvis man gjør den om til et museum, mens Hovdenak beskrev det som at kirkegårdens natur er at det er graver der.⁸² Et scenario er man gjør om et felt til et verneområde som tas helt ut av bruk og Kirkelig fellelsråd tar over eier- og forvalteransvaret for gravminnene der. Det vil fortsatt være gravminner på feltet, dette har ikke endret seg selv om ansvaret for gravminnene har skiftet eier. Spørsmålet er da hva som blir endret. Jeg tror svaret er de praksisene som knyttes til et gravsted. Nettopp det at folk kommer til gravstedet for å minnes noen, plante blomster eller tenne et lys, er det som gir kirkegården sjel og som blir en viktig del av opplevelsesverdien.

I *Historie, minne, myte* diskuterer Anne Eriksen koblingen mellom historiske steder, minnesmerker og riter. Hun tar for seg kollektiv erindring og den funksjonen minnesmerker har for å koble den abstrakte historien med nåtid gjennom noe materielt. Hennes teori har overføringsverdi til kirkegården. Gjennom et minnesmerke, skriver hun, forvandles det

---

⁷⁸Aas, Sande, «Flere vil legges i felles gravsted på kirkegården».

⁷⁹ Gravferdsloven, §18.

⁸⁰ Klingberg, «Kirkegårdens historiske trekk», 20-21.

⁸¹ Ruud, *Den som dør får se*, 80.

⁸² Strand, Inger, 25.03.2019, Hovdenak, Torhild, 26.03.2019.

geografiske stedet til et kulturelt og sosialt meningsfylt rom. Monumentene er selve tegnet på at noe «historisk» har skjedd, samtidig er de et uttrykk for samfunnets vilje til å minnes dette.⁸³ Kirkegården kan betraktes som et slikt kulturelt og meningsfylt rom, og hver enkelt grav blir en form for historisk sted hvor gravminnet er det private minnesmerket eller monumentet. I forbindelse med å forvandle historie til minne, blir minneriter viktig. Eriksen definerer riter som sosiale handlinger og at de er en form for ekspressiv atferd, altså en måte å uttrykke følelser på. Ofte er minneritene knyttet til et monument, og bidrar til å gjøre minne om til noe mer enn bare kunnskap.⁸⁴ Et godt eksempel på dette er tenning av lys på gravene til jul. Teningen av lys er en privat handling som etterlatte gjennomfører. Samtidig er det en kollektiv handling ved at det er noe veldig mange gjør samtidig. Dersom man går forbi en stor kirkegård juleaften, så kan man se hundrevis av små lys som blinker i mørket. Summen av alle de små, private ritene blir til en sosial handling. Ved å tenne et lys markerer man at man husker og tenker på dem som har gått bort, og handlingen gjør minnet til noe konkret. Det samme gjelder når våren kommer og det blir plantet blomster ved gravminnet. Handlingen kommer til uttrykk som noe materielt, og både handlingen og det materielle er uttrykk for minner og følelser. På den mosaiske gravlunden holdes det fortsatt minnesmarkeringer ved monumentet som er satt opp til minne om henrettelsene under andre verdenskrig.⁸⁵ Dette blir en kollektiv handling, og kanskje i større grad enn å minnes personlig tap er dette en markering av de overgrepene som ble begått mot alle jøder under andre verdenskrig.

---

⁸³ Eriksen, *Historie, minne, myte*, 95

⁸⁴ *Ibid*, 97

⁸⁵ Jødiske fotspor i nord. «Minnesmerke på gravlunden».

5. Kartlegging og verneplan

Gravferdsloven § 27 åpner for at Kirkelig fellesting kan verne *områder av gravplassen* eller *enkeltgraver med gravminner og annet utstyr*. Dette kan være på grunnlag av alder, stilhistorie, lokalt særpreg i form eller materialbruk, personalhistorie eller at det er unikt. Kriteriet personalhistorie knyttes til gravminner og forutsetter at gravminnet ikke slipes ned. Til en viss grad gjør også alderskriteriet det. Både patina og materiell autentisitet, som i stor grad forbindes med aldersverdi, forsvinner dersom et gravminne slipes ned. Derimot kan både stilhistorie, form og materialbruk ivaretas selv om gravminnet slipes ned og brukes på nytt. Som jeg har drøftet både under delkapittelet *Områder og Praksiser* kan det være mange viktige kulturminneverdier som ivaretas gjennom gjenbruk av gravminner. Selv om historisk lesbarhet, kildeverdi og materiell autentisitet svekkes, beholder man viktige opplevelsesverdier og stor grad av visuell autentisitet. Enkeltvis reduseres nok verdien av gravminnene, men om man betrakter Lademoen som et kulturmiljø vil det ikke være realistisk å stille like høye krav til materiell autentisitet og kildeverdi til hvert enkelt gravminne.

I stor grad handler vern om kartlegging og valg. Når noe velges ut for vern, velges også noe annet bort.⁸⁶ Samtidig betyr det at de elementene som velges ut, forblir vernet. Det er ikke lenger tilfeldig hva som blir stående og hva som forsvinner, og man kan ta bevisste valg om hvilke verdier et vern skal ivareta. Det første som må gjøres i en verneprosess, er å kartlegge det som finnes av kulturminneverdier på kirkegården. Det inkluderer både området som helhet og gravminner. Gjennom en grundig kartlegging som inkluderer både området og gravminnene, både som helhet og enkelminner, kan man ta faglig begrunnede valg for hva som skal vernes og på hvilken måte. På Lademoen kan man eksempelvis definere kirkegården som et kulturmiljø, da vil samspillet mellom nye og eldre graver være viktig for opplevelsesverdien. I den forbindelse vil de nedslippte familiegravstedene være viktige elementer for å ta vare på uttrykket. De smale grusveiene og alléene som markerer den opprinnelige strukturen i anlegget har høy visuell autentisitet og viktige kildeverdier i tillegg til opplevelsesverdier.

Av enkeltminner kan det være aktuelt å verne et representativt utvalg som gjenspeiler mangfoldet i gravminner og historien til kirkegården. Sannsynligvis vil mange av de aller eldste gravminnene kvalifisere til vern, både på grunn av stilart, aldersverdi og

---

⁸⁶ Gravplassen, «Verneplan for gravplass – Veileder», 6.

personalhistorie.⁸⁷ De aller eldste gravminnene på Lademoen i dag gjenspeiler i stor grad overklassen i den perioden de ble reist, noe som gjør det umulig å verne et representativt utvalg gravminner fra perioden. Siden 1990-tallet har det blitt slettet en stor mengde rammegraver. De tidstypiske feltene fra tidlig på 1900-tallet preget også Lademoen. Som følge av et behov for effektivisering ble de aller fleste av dem slettet.⁸⁸ Også i dag må vi tillate at gravminner slettes og at kirkegården forandres, men forandringene kan styres. Med den forståelse som ofte kommer av etterpåklokskap, ser man at det hadde hatt verdi for Lademoen kirkegård å beholde noen av rammegravene.⁸⁹ Også i dag slettes mange eldre gravminner som følge av at fester ikke lenger har anledning til å feste gravstedet. Som nevnt innledningsvis blir vernet svært tilfeldig og avhengig av hver enkelt gravplassjef. For å unngå dette kan en verneplan være et godt verktøy. Kirkelig fellesråd har anledning til å vedta en verneplan for sine kirkegårder.⁹⁰ En verneplan vil kunne sørge for en helhetlig og planlagt forvaltning av kulturminner på kirkegården, noe som vil være en fordel både for dem som skal utarbeide budsjetter, de som jobber ute på kirkegårdene til daglig og får en plan over hva som kan slettes eller endres og hva som skal vernes.⁹¹

---

⁸⁷ Gravplassen, «Verneplan for gravplass – Veileder», 36.

⁸⁸ Hovdenak, Torhild, 26.03.2019, Jensen, Trygve, 22.03.2019.

⁸⁹ Ibid.

⁹⁰ Klima- og miljødepartementet: T-3/2000: «Forvaltning av kirke, kirkegård og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø».

⁹¹ Jensen, Trygve, 22.03.2019, Strand, Inger, 25.03.2019.

6. Konklusjon

Kirkegården på Lademoen ble anlagt i 1902, og er utformet etter samtidens prinsipper for kirkegårdanlegg. Den ny-barokke parkstrukturen eksisterer fortsatt i dag, markert av smale grusveier og bjørkealléer. Denne strukturen gir kunnskap om prinsipper for landskapsutforming tidlig på 1900-tallet, og har derfor viktig kildeverdi. I tillegg er trærne viktig for å skape stemning og avgrensninger på en stor kirkegård. På Lademoen ligger en sovjetisk krigsgrav med flere minnesmerker. Feltet er åpent, uten gravminner og trær, og skiller seg derfor ut fra resten av kirkegården. Det er med på å understreke at krigsgraven er noe annet enn resten av kirkegården, og man blir gjort oppmerksom på den. Krigsgraven har viktige opplevelsesverdier, men også kildeverdier. Den forteller om en viktig del av historien til Norge under andre verdenskrig. Den mosaiske gravlunden har også et minnesmerke over henrettede jøder fra det nordenfjeldske området under andre verdenskrig.

Gravminnene utgjør en viktig del av området på Lademoen. Kirkegården er 117 år gammel, og har stor variasjon i gravminner fra ulike stilperioder. Nye og gamle gravminner står sammen og skaper kontraster på kirkegården. Samtidig formidler de også kontinuitet. Opplevelsen av tid og forgjengelighet blir svært tydelig på en slik gammel kirkegård, og gamle gravminner er med på å understreke denne verdien. Det står mange gamle familiegravsteder på kirkegården. Noen av dem er fortsatt i bruk og har enten nye navn oppført på gravminnet eller nye gravminner innenfor gravstedet. Familiegravsteder som ikke lenger blir festet skal i utgangspunktet slettes. KFiT har derimot forsøkt å finne en måte å bruke slike gravsteder på en ny måte. Gravminnet slipes ned og nøytraliseres før det blir satt opp igjen og kan brukes på nytt. En mulighet er å selge dem «på rot» til nye familier som ønsker å etablere et familiegravsted, en annen mulighet er å benytte dem som navned minnelunder. Man kan argumentere med at materiell autentisitet og kildeverdi svekkes når et gravminne slipes ned på denne måten. Samtidig ivaretar man helheten i området, noe som blir viktig for kirkegården som kulturmiljø. En måte å sikre en form for historisk lesbarhet er å merke gravminnet med opprinnelig årstall og noen opplysninger om typiske stiltrekk eller periode. Navned minnelunder er et nytt element på kirkegården og et viktig bidrag fra vår egen tid.

Selv om gravminnene er en viktig del av kirkegården som område, kan enkelte gravminner eller gravsteder kvalifisere for vern slik de står. Det kan være aktuelt å verne enkeltgravminner som representerer en stilart, har estetiske kvaliteter, personalhistorisk eller aldersverdi. En del gravminner som var vanlig på kirkegården tidligere, som rammegravene og mer «alminnelige» gravminner fra tidlig på 1900-tallet har blitt sjeldne. Dette kan være en grunn til å verne enkeltgravminner. Som et overordnet prinsipp vil det være fornuftig å verne et representativt utvalg gravminner slik de står.

Praksiser knyttet til kirkegården kan ikke tillegges verneverdier på samme måte som området og gravminnene kan. Praksis er handlinger som ofte kommer til uttrykk som noe materielt, og som har mye å si for opplevelsen av kirkegården. Uten praksisene som er knyttet til kirkegården, som å tenne lys og plante blomster, forsvinner mye av opplevelsesverdiene. Nettopp derfor er det viktig at selv om noen gravfelt eller områder av kirkegården velges ut for vern, innebærer ikke det stopp i nye gravleggelser. Det er viktig at også gravfeltene med eldre gravminner blir lyst opp til jul. Det er i den sammenheng en kartlegging av kirkegårdens verneverdier og utarbeidelse av verneplan blir viktig. Alt kan ikke vernes, man må ta valg. Det som finnes av verneverdier på Lademoen i dag er delvis en følge av tilfeldigheter, delvis av bevisste valg. Det har tidligere blitt slettet gravsteder som man i dag ser at kunne tilført verdi til kirkegården. Samtidig blir det nå tatt bevisste valg for hvordan man kan ivareta verneverdier i fremtiden. Et eksempel er planting av alléer og gjenbruk av eldre familiegravsteder. Disse valgene er likevel basert på enkeltpersoners initiativ og engasjement. En verneplan som blir vedtatt i KFiT blir et bindende dokument som vil gjøre forvaltningen av de gamle kirkegårdene enklere. På den måten kan man både ivareta verneverdier på Lademoen, og legge til rette for videre bruk av kirkegården.

Litteratur

Aas, Elisabeth, Sande, Anniken, «Flere vil legges i felles gravsted på kirkegården». NRK. 03.06.2019. <https://www.nrk.no/trondelag/flere-vil-legges-i-fellesgrav-pa-kirkegarden-1.12391763>

Bruun, Magne. «Hagekunst». Store norske leksikon. 07.05.2019. <https://snl.no/hagekunst>

Bull, Lisen. *Kulturminner fra nyere tid: Verneverdi og utvelgelseskriterier. Informasjon fra Riksantikvaren*. Oslo: Riksantikvaren, 1987.

Christensen, Arne Lie. *Kunsten å bevare. Om kulturminnevern og fortidsinteresse i Norge*, Oslo: Pax Forlag, 2011

Den norske kirke, «Fri grav og feste av grav (gravleie)» 01.04.2014. 10.04.2019: <https://kirken.no/nb-NO/gravferd/informasjon-om-gravlegging-kremasjon-gravplasser-og-gravminner/rettigheter-og-plikter/feste-av-grav-gravleie/>

Eriksen, Anne. *Historie, minne, myte*. Oslo: Pax Forlag, 1999.

Fornyings-, administrasjons- og kirkedepartementet, «Endringer i gravferdsforskriften», 2012. 12.04.2019. <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/endringer-i-gravferdsforskriften/id710993/>

Furuberg, Kristoffer. «Her blir trærne gravd opp fra kirkegården» Adresseavisa. 29.04.2012. <https://www.adressa.no/nyheter/trondheim/article1813720.ece>

Gravferdsforskriften. *Forskrift til lov om gravplasser, kremasjon og gravferd m.v av 10. januar 1997 nr. 16*. <https://lovdata.no/dokument/SF/forskrift/1997-01-10-16?q=gravferdsforskriften>

Gravferdsloven. *Lov om gravplasser, kremasjon og gravferd m.v av 07.juni 1996*. URL: https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1996-06-07-32#KAPITTEL_3

Gravplassen. *Verneplan for gravplass. Veileder. Gravplassrådgiveren 2018*. Oppdragsgiver: Åse Skrøvset. URL: (19.03.2019): https://d21dbafykfdck9.cloudfront.net/1544528238/verneplan-for-gravplass-veileder-2018-09-18-til-web.pdf?fbclid=IwAR0OeCimd_amVRz7KpWARMW2HGagTwqSVGgOWzKx9GgxCHtLVHAsTxvEgrw

Gravplassforeningen, «Spørsmål og svar», udatert. URL 12.04.2019: <https://gravplasskultur.no/fagstoff/sporsmal-og-svar/>

Haukeland, Alf. «Kirkegården er en arkitektoppgave». *Byggekunst* 77, nr. 5 (1995): 283

Jødiske fotspor i nord. «Gravlunden» 26.04.2019. <https://www.jodiskefotspor.no/artikkel/gravlunden>

Jødiske fotspor i nord. «Minnesmerke på gravlunden». 05.05.2019.
<https://www.jodiskefotspor.no/artikkel/minnesmerke-pa-gravlunden>

Jørgensen, Karsten. «Kirkegården som speil for norsk landskapsarkitektur». *Byggekunst* 77, nr. 5 (1995): 286-292

KA. *Innspill til arbeid med ny kulturminnemelding. Fra KA Arbeidsgiverorganisasjonen for kirkelige virksomheter*. Notat av 1. februar 2018. URL (12.03.2019):
<https://www.regjeringen.no/contentassets/7b3f5eb59c2e4e29a197cae68b6c8a72/ka-arbeidsgiverorganisasjonen-for-kirkelige-virksomheter.pdf>

Kirkelig fellesråd i Trondheim, «Vedtekter for gravplasser i Trondheim», 2016. 22.04.2019.
<https://kirken.no/globalassets/fellesrad/trondheim/gravferd-gravplass-krematoriet/dokumenter/kirkegardsvedtekter-revidert-2016.pdf>

Kirkeloven. *Lov om Den norske kirke m.v av 07. juni 1997 nr. 31*. URL:
<https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1996-06-07-31>

Klima- og miljødepartementet. «T-3/2000: Forvaltning av kirke, kirkegård og kirkens omgivelser som kulturminne og kulturmiljø». 12.03.2019.
<https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/t-300-kulturminne-kirke/id278976/>

Klingenberg, Helge. «Kirkegårdens historiske trekk» I *Kirkegården, et levende kulturminne*, redigert av Wefald, Aud, 19-43, Oslo/Drangedal: AFRO i samarbeid med Norsk forening for kirkegårdskultur, 2005

Klingenberg, Helge. *Gravminner gjennom tusen år*. E-forlag, 2013.

Kulturminner fra nyere tid: verneverdi og utvelgelseskriterier, URL:
https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2017092005067?page=0

Miljøverndepartementet. «Framtid med fotfeste. Kulturminnepolitikken» St. Meld. nr. 35 (2012-2013) Oslo: Miljøverndepartementet, 2013. URL (12.03.2019): Meld. St. 35
<https://www.regjeringen.no/contentassets/d188971bddf84055a6e3d2161e6c3ea3/no/pdfs/stm201220130035000dddpdfs.pdf>

NTNU, «Presentasjon av Per Øverland», 06.05.2019.
<https://www.ntnu.no/ansatte/per.overland>

Pedersen, Ragnar. «Autentisitet og kulturminnevern». *Dugnad. Tidsskrift for etnologi*. 26, 1(2) (2000): 21-48

Reitan, Jon. *Jødene i Trondheim*. Trondheim: Tapir Akademiske Forlag, 2003.

Rian, Øystein, «Eneveldet av 1660/1661», Norges historie. 07.05.2019.
<https://www.norgeshistorie.no/enevelde/artikler/1230-eneveldet-av-1660-1661.html>

Riksantikvaren, «Kulturmiljø», 03.05.2019. URL:
<https://www.riksantikvaren.no/Tema/Kulturmiljoe>

Ruud, Inger Marie, *Den som dør får se. Gravskikker og forestillinger om døden i noen religioner og kulturer*. Oslo: Universitetsbiblioteket, 2008.

<https://www.ub.uio.no/om/forskning-publikasjoner/skrifter-ub/hefte02.pdf>

Sandmo, Erling, «Reformasjon og statskirke», Norges historie. 07.05.2019.

<https://www.norghistorie.no/kirkestat/religion-og-verdensbilder/1110-reformasjon-og-statskirke.html>

Statistisk sentralbyrå, «Kommunefakta, Trondheim» 08.05.2019.

<https://www.ssb.no/kommunefakta/trondheim>

Store norske leksikon. «Nybarokk». Fagkonsulent: Stephan Tschudi-Madsen. 07.05.2019.

<https://snl.no/nybarokk>

Strinda historielag, «Eli kirkegård». 06.05.2019

https://www.strindahistorielag.no/wiki/index.php?title=Eli_kirkeg%C3%A5rd

Stugu, Ola Svein, *Historie i bruk*. Oslo: Det Norske Samlaget, 2010

Støren, Wilhelm. *Sted og navn i Trondheim. Et topografisk-historisk leksikon*. Trondheim: F. Bruns Bokhandels Forlag, 1983.

Sørmoen, Oddbjørn. «En levende kirkegård». I *Kirkegården, et levende kulturminne*, Oslo/Drangedal: AFRO i samarbeid med Norsk forening for kirkegårdskultur, 2005.

Ukjent forfatter, *Østbyen i går og i dag. Grunnkurs i lokalhistorie for Lademoen skole*. Trondheim: Per Øverland, 2000. 06.05.2019. https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2011022805068?page=34.

Bilder:

Byggesaksmappe Lademoen kirkegård 1934, bygging av nytt kapell, Trondheim bygningssjefskontor oktober 1934, Trondheim byarkiv.

Google Maps, «Lademoen kirkegård». 09.05.2019.

<https://www.google.com/maps/place/Lademoen+cemetery/@63.4391601,10.4350759,404m/data=!3m1!1e3!4m5!3m4!1s0x466d3107d26a75af:0x9f392e4ec4620f36!8m2!3d63.438442!4d10.4346307>

Skappel, Vilhelm. Flyfoto: Gaden & Larsen A/S. 09.09.1952. Viser de opprinnelige alléene på Lademoen. 09.05.2019.

https://ntnu.tind.io/record/79751?fbclid=IwAR1kGnozgcR1RdnsiBH9uW6OeCcNJRweK6_k_5G86X7MnkOCUhrZHuNo6UU#?c=0&m=0&s=0&cv=0&z=0.0453%2C-0.0421%2C0.9221%2C0.4968

Vedlegg

Bilde 1: Øverst i venstre hjørne ser man hvor tett beplantet Lademoen kirkegård var av trær på 1950-tallet. Foto: Skappel, Vilhelm.

Bilde 2: Kirkegårdens tydelige akser og inndelingen i felt er fortsatt markert av alléene.

Bilde 3; Den nybarokke parkstrukturen er svært godt ivaretatt på Lademoen kirkegård.

Bilde 4 og 5: Den sovjetiske krigsgraven på Lademoen.

Bilde 6: Rekken med steiner markerer rammen på den sovjetiske krigsgraven, foran den åpne plassen.

Bilde 7: Minnesmerke over henrettede jøder på den Mosaiske gravlunden, oppført i 1947.

Bilde 8: En forfallen rammegrav med et nesten uleselig gravminne uttrykker alder og patina.

Bilde 9: Eldre familiegravsted som fortsatt er i bruk.

Bilde 10: Nedslipt gravminne.

Bilde 11: Nedslipt gravminne, klar som navnet minnelund.

Bilde 12: Navnet minnelund på Lademoen kirkegård.

Bilde 13: Gravminne med sølvkrans og kors.

Bilde 14: Familiegravsted for grosserer Dyre Halse

Bilde 15: Gravminne med yrkestittel: «Postmester». I bakgrunnen: «Trykker».

